

le bevoegdheid moet krijgen en dat dus de vorming daarvan onbelemmerd moet doorgaan?', vroeg ze. Ja, knikte ik bedremmeld. 'Maar wilt u mij dan uitleggen waarom u daarvoor onlangs niet beschikbaar was?' (...) 'Majesteit', zo bracht ik in vertwijfeling uit, 'dat kan ik U niet verklaren. Want hier stuiten we op het verschil tussen Rome en reformatie.' Ze keek me even verbluft aan en schoot in een hartelijke lach: Juliana had zin voor humor en door die eigenschap is zij mij nog dierbaarder geworden.¹¹

30 april 1980: de troonswisseling

Op vrijdag 4 januari 1980 vergaderde de ministerraad niet. Die dag stond in Van Agts agenda maar één afspraak, en wel om 10.30 uur: 'H.M., Soestdijk'. Waarschijnlijk deelde Juliana hem toen mee dat ze op 31 januari – de verjaardag van Beatrix – haar aftreden bekend wilde maken. Hij mocht daarover met niemand praten. Twee weken daarvóór, in de laatste nacht voor het kersteces, was het kabinet langs de rand van de afgrond gegaan in het Tweede Kamerdebat over de plaatsing van kruisraketten. Achteraf beredeneerde Van Agt dat de uitslag van dat debat voor koningin Juliana de doorslag had gegeven. Het kabinet had ook dit doorstaan en zat naar haar mening kennelijk stevig in het zadel, zodat ze met een gerust hart afstand kon doen van de troon. Er volgde die maand nog een aantal afspraken, bekroond op 29 januari met een diner op Drakesteyn.¹²

Donderdagochtend 31 januari gaf Van Agt de nos-top opdracht in het geheim technische voorbereidingen te treffen voor de uitzending diezelfde avond van de rede van de koningin vanuit Soestdijk. RVD-medewerkers wisten van niets en bleven de hele middag ontkennen dat er iets op komst was. Dat veranderde pas toen een van hen Van Agt tegen het lijf liep en zich liet ontvallen dat alle journalisten plotseling gek waren geworden. Daarop reageerde Van Agt met: 'Het spijt mij, maar mijn mond is gesloten. Ik mag het zelfs mijn vrouw niet vertellen!' Aan het eind van de middag informeerde Wiegel de overige ministers. De premier was intussen naar Soestdijk waar hij 'een warboel' aantrof. De koningin was 'nerveus, héél gespannen en daardoor prikkelbaar. Ze hield toch al niet zo erg van televisie'. Het kwam tot woordenwisselingen met nos-technici, onder meer over de vraag of de papegaaienkooi op de achtergrond mocht staan en de hond op schoot mocht blijven liggen.¹³

Nadat de koningin had verklaard dat ze op 30 april afstand van de

troon wilde doen, sprak ook Van Agt enkele plechtige woorden. FNV-voorzitter Kok zag indertijd de beelden daarvan in het Polygoon-journaal in een bioscoop in Amsterdam. Het viel hem op dat er aandachtig geluisterd werd toen Juliana sprak, waarna er geloeid en gelachen werd op het moment dat Van Agt in beeld kwam. ‘Die man riep uitersten op’, aldus Kok.¹⁴

Op 1 februari aanvaardde de ministerraad ‘na een korte discussie’ dat abdicatie en inhuldiging op 30 april zouden plaatsvinden. Besloten werd een ministeriële werkgroep troonswisseling (MWT) in te stellen om een en ander voor te bereiden. Vijf dagen later had Van Agt een voorgesprek met de vice-voorzitter van de Raad van State, Ruppert. Hij nam een lijstje mee met diverse aandachtspunten, veelal details. Hoe moest het vervoer van de gasten worden geregeld? Zou er een inzameling plaatsvinden voor een afscheidsgeschenk? Beatrix had gesuggereerd dat de opbrengst besteed zou kunnen worden aan planten voor de tuin van Huis ten Bosch. (‘Niet een nieuw schip voor de familie.’) Hoe moest de toelage van prinses Juliana worden geregeld? Wat werd de positie van Claus en Bernhard – *de* Prins der Nederlanden – en van Margriet en Pieter (‘moet naast Raad Verkeersveiligheid een tweede job krijgen’)? Moest Claus op de inhuldigingsmedaille? Andere punten waren de balkonscène, de kleding van de leden van de Staten-Generaal, de uitnodiging van buitenlandse gasten en het diner in het paleis op de Dam.¹⁵

De eerste vergadering van de MWT vond plaats op 7 februari ’s avonds in het Catshuis. De ministerraad was vertegenwoordigd door Van Agt, Wiegel, Scholten en Van der Klaauw. Daarnaast waren aanwezig de burgemeester van Amsterdam, Wim Polak, de commissaris der Koningin in Noord-Holland, Roel de Wit, de directeur van het kabinet der Koningin, mevrouw De Graaff, een vertegenwoordiger van het hof en raadadviseur Van der Voet als voorzitter van de Centrale Coördinatiecommissie (CCT), het ambtelijke voorportaal van de MWT.

Polak schreef in zijn memoires dat hij verwacht had dat Van Agt die avond het heft stevig in handen zou nemen. Amsterdam werd juist geteisterd door openbare-ordeproblemen en als burgemeester was hij verbijsterd dat hij pas op 31 januari via de tv vernomen had dat Juliana zou gaan aftreden en dat hij dus op korte termijn geconfronteerd zou worden met een inhuldiging in zijn stad. ‘Maar Van Agt deed het op zijn manier. Al na een paar inleidende zinnen gaf hij met een air van “ik vraag me óók af wat er allemaal op ons af zal komen”, het woord aan een van zijn assistenten, Hans van der Voet’, aldus Polak. Over veiligheidsaspecten werd nauwelijks gesproken en hij ging in mineurstemming naar huis.¹⁶

Polak had er weliswaar moeite mee, maar anderen vonden het prima dat Van Agt veel delegeerde. Op die eerste vergadering lag er al een nota van Van der Voet op tafel waarin onder meer vragen werden opgeworpen als: wordt het prinses of koningin-moeder Juliana; wordt het koningin Beatrix of Wilhelmina 11; 'komt er op 30 april een feest; zo niet, wanneer dan wel?'; moet er een bijzondere postzegel of munt komen? Met potlood schreef Van Agt er die avond nog bij: 'vlootshouw, militaire erewacht, vuurwerk?' Ter vergelijking was gekeken naar het program van de troonswisseling van 1948. Het feest duurde toen drie dagen. Verder werden onder meer een subcommissie beveiliging ingesteld – onder Wiegel – en een subcommissie ondersteuning – onder de chef Defensiestaf.¹⁷

In het archief van Van Agt bevinden zich besluitenlijsten van de MWT en de CCT. Bij doorbladeren valt op dat regelmatig werd besloten bepaalde dingen *niet* te doen. Op 7 februari werd al opgemerkt 'dat voorschands niet wordt uitgegaan van een rijtoer door Amsterdam'. Polak noteerde toen uit de mond van De Wit: 'Geen dingen organiseren die je niet kunt beheersen' en uit de mond van Van Agt: 'Geen Carel Briels zaken.'¹⁸ Briels was vermaard om zijn massaspelen met duizenden acteurs, bijvoorbeeld bij de troonswisseling van 1948.

De volgende bijeenkomsten werd onder meer besloten af te zien van een militaire taptoe, van het gebruik van de vergulde Koningsvloer uit de tijd van Willem 1, van het plaatsen van een groot beeldscherm op de Dam en van het laten schilderen van een inhuldigingsportret. (Voor 50.000, gulden bleek geen goede kunstschilder te kunnen worden gevonden.) De traditionele kermis op de Dam moest worden verplaatst. Dat bracht Amsterdam ertoe een post 'pachtderving' op te voeren van 382.000 gulden, ofwel 10% van de globale kostenraming van de troonswisseling, ten laste van het budget van Algemene Zaken! Wel zouden er saluutschoten worden afgevuurd en kwam er een groots vuurwerk op het IJ.

Vanzelfsprekend kreeg de beveiliging veel aandacht. Aanvankelijk richtte men zich op het voorkomen van aanslagen op buitenlandse gasten, later vooral op acties van krakers. Verder werd er veel gemierd over details. Niet-koninklijke personen mochten niet op het balkon, Claus wilde niet op de inhuldigingsmedaille – hij vond dat staatsrechtelijk onjuist – en Beatrix wenste geen oranje bloemen in de Nieuwe Kerk, wel 'voorjaarsbloemen in gemengde kleuren'. Ze had minister van Staat Margareta Klompé uitgekozen om de Grondwet te dragen. Op verzoek van Beatrix was Soldaat van Oranje Erik Hazelhoff Roelfzema bereid als 'Koning

van Wapenen' in de kerk uit te roepen: 'De koningin is ingehuldigd!' Dat was een streep door de rekening van Eerste Kamervoorzitter Theo Thurlings, die de vraag opwierp of *hij* dat niet moest doen als voorzitter van de Verenigde Vergadering van de Staten Generaal. Van Agt moest er zelfs aan te pas komen. Hij liet hem weten dat Beatrix 'verrast en geschrokken' was en stelde voor dat de voorzitter – na Roelfzema – 'Leve de koningin' zou roepen. 'Ik hoop dat u zich met deze oplossing kunt verenigen. Mocht dat niet zo zijn, dan is het noodzakelijk dat u zich hierover zo spoedig mogelijk verstaat met prinses Beatrix.'¹⁹ Thurlings zweeg daarna.

Als muzikwens had de koninklijke familie tijdens een van de voorbesprekingen gevraagd om een orgel met zangkoor en het Nederlands blazersensemble. Van Agt wees erop dat het zinnig zou zijn het katholieke element een plaats te geven. 'Waarom niet de Maastreechter Staar uitgenodigd? Die zou dan het gebed "Domine salvam fac reginam nostram" – Heer, zegen onze koningin – kunnen zingen, zoals dat vroeger aan het einde van de hoogmis gebruikelijk was.' Dat advies werd opgevolgd. Aan het eind zou het koor nog een à twee liederen mogen zingen. Een woordvoerder van het hof tekende daarbij wel aan dat dit 'geen typisch rooms-katholieke gezangen' mochten zijn.²⁰

Tijdens een andere voorbespreking lanceerde prinses Beatrix het idee als een modern vorstin in mantelpak te verschijnen in plaats van in de traditionele hermelijnen mantel. Van Agt was niet enthousiast. 'Ik heb de kroonprinses geantwoord dat zij er heel goed aan zou doen te verschijnen in de hermelijnen mantel. Die verwijst ernaar dat het koningschap een sacrale dimensie heeft. Een vergelijking laat zich hier maken met een toga door leden van de rechterlijke macht. Aan deze raad heeft zij gevolg gegeven.' De rvd werd opgedragen tijdig aan te kondigen dat het dragen van de mantel op historische gronden berustte. Verder gaf de minister-president het advies uit de inhuldigingsrede te schrappen de zin 'Holland is het huis van veel gezond verstand'. Daarbij had hij 'in een zekere zelfspot' gezegd dat hij niet sprak als 'nauwkeurige man uit een Generaliteitsland'. De passage zou inderdaad verdwijnen.²¹

Ondanks de financiële problemen zouden alle gemaakte kosten worden gedekt door een blanco cheque. Algemene Zaken werd aangeslagen voor een kleine vier miljoen gulden, exclusief de extra kosten voor de beveiliging – waaronder nog eens vier miljoen aan personeelskosten van het politieapparaat. Over de kosten van het feest werd volop geklaagd, eerst en vooral in het krakersmilieu in Amsterdam. In de pers werd nog

gewezen op andere, bijkomende kosten. Van Agt berichtte raadadviseurs Van der Voet en Hoekstra op 2 april: 'koningin Juliana en Prinses Beatrix maken zich vooral zorgen over nijdsige publicaties over de kosten van 30 april en over de kosten van verbouwing van paleizen, met name Noordeinde en Huis ten Bosch.' Prinses Beatrix kreeg veel brieven van mensen die zich over de omvang van de uitgaven beklagden. Maar de Haagse geldkraan zou steeds helemaal openblijven. 'Er werd toch wel betaald', herinnerde Van der Voet zich, 'want het moest goed gaan op die dag. Dat stond vast en daar werd alles op gericht. Dan ga ik niet zeuren over een rekening. Ik belde gewoon Financiën op en zei: "Ik heb weer een rekening voor de troonswisseling." Dat liep prima.' Toen de Amsterdamse commissaris van politie zich tegenover hem beklagde dat Polak – na bezwaren uit de gemeenteraad – aarzelde geld uit te trekken voor antikraaienpootbanden antwoordde Van der Voet: 'Gooi die banden er maar gewoon om, dat betaalt Algemene Zaken wel.'²²

De troonswisseling doorkruiste ook een deel van Van Agts agenda. Van 14 tot 27 april was een bezoek aan Indonesië en Japan gepland. Van Agt besloot de laatste drie dagen te laten vallen en informeerde bij Juliana of hij de reis naar Japan – vanaf de 21ste – wel moest doorzetten. Kennelijk werd daartegen geen bezwaar gemaakt. Volgens raadadviseur Jos Kieboom, nauw betrokken bij de organisatie, was het logisch dat de ver van tevoren geplande trip niet werd afgezegd: 'Zo werkt zakendoen in Japan niet.' (Fokker was er ook veel aan gelegen via de premier een entree op de Japanse markt te krijgen.) Van Agt was de eerste Nederlandse premier die een bezoek aan dat land zou brengen. Hij en zijn vrouw zouden zelfs door de keizer worden ontvangen. Overigens was Van Agt kort voor de troonswisseling ook nog twee dagen druk met de Europese Raad in Luxemburg (27 en 28 april 1980).

Toen de kat van huis was, probeerde koningin Juliana het kabinet alsnog over te halen tot gratieverlening aan gedetineerden. Wiegel en Van der Voet togen naar paleis Lange Voorhout om de boodschap over te brengen dat het kabinet daarin niets zag, maar zij gaf zich niet zonder slag of stoot gewonnen. Na ampele discussie riep ze op een zeker moment uit: 'Kunnen we dan niet alle gevangenen in Nederland op de dag van de troonswisseling een slagroomtaart sturen?' Wiegel vertrok geen spier en antwoordde: 'Majesteit, dat lijkt me een uitstekend idee. En dan spuiten we met slagroom op elk van die taarten: "Nog vele jaren!"' Ze barstten alledrie in lachen uit, waarmee het idee van de agenda was afgevoerd.²³

Wiegel moest ook uitvoering geven aan het besluit dat 30 april ko-

ninginnedag zou blijven. Het verhaal dat Beatrix dit het kabinet zou hebben afgedwongen was volgens Van Agt sterk overdreven. Hij zou er zelf wel voor hebben gevoeld Bevrijdingsdag en koninginnedag samen te vieren op 5 mei, maar Beatrix tilde er zwaar aan dat de viering van 30 april verbonden zou blijven met de herinnering aan haar moeder. De ministerraad accepteerde dat. Op 24 april zetten Juliana en Wiegel hun handtekening onder een daartoe strekkend koninklijk besluit. Zes dagen later reageerde Juliana niettemin ontroerd op de mededeling in de inhuldigingsrede van haar dochter: '30 april zal blijven: koninginnedag'.

Beëdiging en inhuldiging konden op 30 april 1980 volgens plan worden afgewerkt, zij het 'bij het kantje langs'. Van der Voet herinnert zich nog goed de aankomst van jonkheer C.C. van Valkenburg, de voorzitter van de Hoge Raad van Adel, die het onzin vond gebruik te maken van de bus die de gasten naar de Nieuwe Kerk bracht en zijn chauffeur opdracht had gegeven erheen te rijden. Van der Voet: 'Hij kwam daar veel te laat aan – nog net op tijd voor de plechtigheid – en letterlijk met het klamme angstzweet in de handen. Wat die man had meegemaakt op weg naar de Dam ...'²⁴

Ernstige rellerijen

Het rumoer uit de stad leidde in de Nieuwe Kerk tot zichtbare ongerustheid. Polak sloop af en toe naar een klein kamertje in het kerkgebouw, waar hij contact onderhield met de politie. Op de perstribune bevonden zich enkele journalisten met een radio met oortelefoon. In de verte loeiden sirenes en boven de kerk klonk het geronk van een helikopter. Van Agt voelde zich gegijzeld en zat zich op te vreten op de eerste rij: 'Er zal hier dadelijk toch geen steen door de ruiten komen?'²⁵

De nieuwe koningin sprak intussen – schijnbaar kalm – haar inhuldigingsrede uit met daarin de toepasselijke passage: 'Als vandaag de dag iets zeker is, dan is het een gevoel van onzekerheid, een gevoel dat de toekomst niet eenvoudig ontwikkeling en groei van het bestaande kan zijn.' Op de perstribune werd intussen het laatste nieuws doorgefluis- terd: vechtpartijen op het Rokin, berichten over gewonden; 'Ze rukken op naar de Damstraat'. Een verslaggever van *Trouw* zat ertussen en rap- porteerde de volgende dag dat hij tijdens de inhuldigingsrede met het zweet in de handen zat, bang voor het lawaai buiten. 'Zou Beatrix haar rede kunnen uitspreken of zou halverwege een deur worden ingeduw- en zouden actievoerders de kerk binnenstormen? (...) Het zal ook door

koningin Beatrix zijn heengegaan. Ook zij moet de helikopter en sirenes hebben gehoord.²⁶

Wat was eigenlijk de aanleiding van het rumoer? Had het kabinet dit kunnen voorzien? Drie jaar later al zouden de rellen de Nederlandse literatuur halen in *De slag om de Blauwbrug* van A.F.Th. van der Heijden. Om elf uur 's ochtends bij de balkonscène op de Dam ontploften drie rookbommen. Uit de roman van Van der Heijden: 'Toen het koninklijke gezelschap op het balkon van het paleis verscheen, stegen uit het publiek witte rookflarden op, ijl en transparant als bruidssluiers, om de nieuwe koningin te herinneren aan maart '66, toen de dikke trage rookgordijnen vooruit hadden gewezen naar de hermelijnen kroningsmantel van april '80.'²⁷

Omstreeks hetzelfde tijdstip liep een kraakactie in de Kinkerstraat flink uit de hand. Miscommunicatie binnen het politieapparaat had tot gevolg dat de mobiele eenheid (ME) hardhandig ingreep. Daarmee was de toon gezet voor de rest van de dag. Een paar uur later verzamelde zich een grote groep actievoerders bij het monument De Dokwerker. Het gemeentebestuur had laten weten demonstraties te zullen gedogen, tegen het advies van het kabinet in. Het protest was op touw gezet door 'autonomen', alternatieve jongeren die zich afzetten tegen de autoriteiten. Opgezweept door de gebeurtenissen in de Kinkerstraat en door sensationele berichtgeving voegden zich daarbij linkse jongeren, krakers en sympathisanten, Ajaxsupporters en recht-toe-recht-aan relschoppers. Samen een paar duizend man.

De groep zette zich vervolgens in beweging naar de Dam: 'A house, a house, my kingdom for a house.' Vooraf had de politie duidelijk gemaakt dat oprukken naar de Dam niet zou worden getolereerd. Na tweehonderd meter werd de meute dan ook tegengehouden bij de Blauwbrug waar al gauw een complete veldslag woedde. De ME werd bekogeld met stenen en zag zich tegen half drie gedwongen zich terug te trekken. Een van de commandanten had burgemeester Polak toestemming gevraagd vuurwapens te gebruiken, maar die had dat geweigerd. De gevechten verplaatsten zich daarna naar het Rokin en de Damstraat. Om drie uur begon de plechtigheid in de Nieuwe Kerk, waar het rumoer dus duidelijk te horen was.²⁸

Na de plechtigheid spoedden Wiegel en De Ruiters – de ministers die verantwoordelijk waren voor de veiligheid – zich naar een plek waar een televisie was om te kijken hoe het ervoor stond. De Ruiters: 'Die hele gedifferentieerde veldslag was nog behoorlijk aan de gang en de beelden waren niet erg hoopgevend.' Prinses Juliana had zich na de kerkdienst

met haar kleinkinderen teruggetrokken op de bovenverdieping van het paleis. Van daaruit zag zij dat in de Damstraat hard gevochten werd. Aan het eind van de rechtstreekse uitzending gaf Van Agt voor de tv het volgende commentaar:

Wat ik natuurlijk wel jammer vind is dat er relletjes, ruzies, vechtpartijen zijn geweest in de loop van de dag op enkele plaatsen verwijderd van de Dam. Dat heeft wel een zekere smet geworpen op het totale feest. Ik begrijp niet wie daarmee gediend kan zijn. (...) In de loop van de dag is er enkele malen contact opgenomen met het hoofdbureau van politie. Maar de situatie is nooit zo ernstig geworden, dat de rechtstreekse bemoeiing van een minister noodzakelijk was.²⁹

In de avond kwam het nog wél tot ernstige gevechten. Polak schreef later zelfs dat er toen 'op bepaalde ogenblikken aan beide zijden de reële vrees bestond dat er doden zouden vallen'. Dat dit niet gebeurde, was een wonder. Ongeveer tweehonderd politieagenten en vierhonderd demonstranten raakten gewond. Er werden veertig arrestaties verricht en de schade liep in de miljoenen. Toch kon de regering een paar maanden later in een brief aan de Kamer de conclusie trekken dat haar hoofddoelstelling verwezenlijkt was: de plechtigheid was ongestoord verlopen en de Dam was vrijgehouden, zonder vuurwapengeweld.³⁰

De rellen waren een direct gevolg van een maanden durende machtsstrijd in Amsterdam. Begin 1980 besloot Polak een gerechtelijk bevel tot ontruiming van kraakpand 'De Groote Keijzer' voorlopig naast zich neer te leggen, hopende de krakers uit het pand te kunnen praten. Achteraf gaf hij toe dat dit een fatale misrekening was: de krakers zagen dat als een teken van zwakte. Bij een volgende actie, eind februari in de Vondelstraat, liet het Openbaar Ministerie het pand meteen ontruimen door de ME, buiten het gemeentebestuur om. De kraakbeweging liet het er niet bij zitten en ging op 29 februari tot herbezetting over. De politie probeerde nog diezelfde dag te ontruimen, maar stuitte op een grote groep krakers die meteen barricades opwierp, het verkeer blokkeerde en in feite een stuk van de stad in bezit nam.³¹

Voor Polak was daarmee de maat vol. In overleg met de ministers De Ruiters, Scholten en Wiegels werd besloten met behulp van het leger aan de situatie een eind te maken. Bij dat overleg werd ook overwogen welke effecten dit zou kunnen hebben op de troonswisseling, mede in verband met dreigende sociale onrust – acties tegen bedrijfssluitingen

en de stijgende werkloosheid. Er werd openlijk gesproken over het gebruik van vuurwapens, waarbij De Ruiters zich liet ontvallen: 'We doen er geen goed aan een veldslag als in oorlogssituatie op te roepen.' In de vroege ochtend van 3 maart – heel de kraakbeweging sliep nog – werden de barricades met pantserwagens geruimd. 's Avonds klonken felle protesten in de stad, waarbij voor het eerst de leus 'Geen woning, geen kroning' werd gescandeerd.³²

'De situatie in de hoofdstad is, ook politiek gezien, nog steeds explosief', rapporteerde Wiegels in de ministerraad de middag na de ontroofing. De onrust was volgens hem nog niet ten einde, en hij refereerde daarbij opnieuw aan de troonswisseling. Van Agt opperde dat het avondprogramma van 30 april misschien moest worden herzien. De explosieve situatie in Amsterdam doorkruiste dus de feestelijke plannen van de MWT en de CCT.

Langzaam maar zeker kwam er duidelijkheid over het programma voor 30 april. Vrij snel was al afgezien van een rijtoer van de koninklijke familie. In *TROS-Aktua* liet Wiegels zich verleiden daarover in duidelijke bewoordingen zijn ongenoegen te uiten. 'Het is toch eigenlijk van de gekke', begon de interviewer, 'dat je in 1980 niet normaal rondom de kroning van 30 april feest kunt vieren, omdat er acties zijn aangekondigd, omdat er rotzooi gaat komen?' Wiegels hapte meteen:

Ik ben ervan overtuigd dat ons volk in overgrote meerderheid wil dat die dertigste april een feestelijke dag wordt. Het moet ook een feestelijke dag zijn. Ik vind ook dat we onze oude en onze nieuwe koningin die feestelijke dag moeten bieden. Ik wil met alle nadruk zeggen, dat ik het niet aanvaardbaar vind, als er elementen zouden proberen om die dag te maken tot een dag van rellen. Dat kan ik niet aanvaarden.

Wiegels uitspraak – waarmee Van Agt het roerend eens was – werkte als een rode lap. Het feest dat het kabinet wenste, werd tot symbool van alles waar de alternatieve jeugd tegenaan wilde schoppen. Naarmate 30 april naderde, groeide er meer en meer een sfeer waarin er *iets* moest gebeuren. De spanning nam toe. De krakersgeneratie nam zich voor de rookbom van de provo's uit 1966 minstens te evenaren.³³

Was de beveiliging afdoende geregeld? Op 2 mei, tijdens het wekelijkse televisiegesprek met de minister-president, werd Van Agt gevraagd of het gemeentebestuur en de regering niet beter voorbereid hadden moeten zijn. Van Agt vond van niet:

Kijk, wij hebben van meet af aan gezeten met het probleem – en ik vind dat we dat probleem naar beste vermogen hebben opgelost – hoe moet je het goede midden vinden tussen aan de ene kant: een zo goed mogelijke beveiliging van de plechtigheden zelf, aan de andere kant Amsterdam tot een vreedzame, feestvierende stad laten. Je kunt natuurlijk duizenden en nog eens duizenden politiemannen inzetten, je kunt legermaterieel inzetten, dat is allemaal denkbaar. En je kunt van de binnenstad van Amsterdam een fort maken dat onneembaar is. Maar waar is dan de vreedzame viering van de hoofdstad gebleven? Dat zou zeer veel kritiek hebben opgeleverd.

Het kabinet had rekening gehouden met ‘ernstige rellerijen’, maar niet met de omvang ervan. Voor een deel was de spanning volgens Van Agt veroorzaakt door alle publiciteit in de laatste week. ‘En het psychologische gevolg daarvan is dat er een soort van verwachting wordt opgeroepen, waaraan betrokkenen dan wel bijna moeten voldoen, willen ze niet falen.’³⁴

De cct had veel aandacht besteed aan beveiligingsmaatregelen. In het begin richtten die zich vooral op de bescherming van de buitenlandse gasten – tien kogelvrije auto’s, een zwaar bewapende bewakingsgordel rondom het Amstelhotel – maar in het licht van de actie ‘Geen woning, geen kroning’ verschoof het accent. De voorgestelde plannen werden repressiever en grootschaliger. Uiteindelijk zou Amsterdam bijstand krijgen van bijna 600 rechercheurs, ruim 1700 geüniformeerde agenten en 45 pelotons m.e. Daarnaast werd een aanzienlijke ‘stille’ militaire reserve achter de hand gehouden.³⁵

Begin april lanceerde Amsterdam een plan waarbij min of meer de staat van beleg was afgekondigd rondom de Dam. ‘De politie verwacht geen problemen in de afgesloten ring, wel nagenoeg zeker in andere delen van de stad’, schreef Van der Voet op 10 april ter toelichting aan de verantwoordelijke ministers. Veel aandacht werd nog besteed aan het juridisch waterdicht krijgen van een pasjesregeling voor buurtbewoners. En op gebouwen in de omgeving van de Dam zouden enkele scherpschutters onzichtbaar worden opgesteld. Een groep krakers in het gebouw van *Het Handelsblad* – pal tegenover de Dam – mocht blijven. Volgens de politie ging het om ‘vriendelijke’ krakers, ‘gezinnen met kinderen’.³⁶

Op 24 april – Van Agt zat op dat moment in Japan – bepaalde de mwt dat niet zou worden opgetreden tegen spreekkoren, het meevoren van spandoeken, het gooien van verf en het afsteken van vuurwerk. Polak werd geadviseerd een sterke politiemacht in de buurt van De Dokwerker te posteren en de politie kreeg toestemming antikraaienpoot-

banden aan te schaffen. Vijf dagen later werden in de ambtswoning van Polak de laatste besluiten genomen. Er werd een 'buitenring' ingesteld langs de Amstel en het Singel. Demonstreren mocht, maar niet binnen die buitenring. Kraken voorbij die tweede ring mocht ook, mits geen barricades zouden worden opgeworpen. Tijdens deze vergadering werd ten slotte de cruciale vraag gesteld of de politie mocht schieten als de actievoerders dreigden door te breken naar de binnenstad. Er volgde een lange stilte, die doorbroken werd door De Ruiter: 'Nee, dan ook niet schieten. We kunnen ons niet veroorloven dat er doden vallen op de dag dat de nieuwe Koningin wordt ingehuldigd. Dat zou voor altijd een stempel op die dag blijven drukken.'³⁷

De Ruiter bevestigde later dat Amsterdam had gevraagd om speciale regels voor vuurwapengebruik, maar dat het kabinet dit had geweigerd. Waarschijnlijk sloeg dit alleen op de buitenring. Een doorbraak naar de Dam en het binnendringen van de Nieuwe Kerk zou wél met geweer vuur beantwoord zijn. Beelaerts van Blokland signaleerde in de ministerraad van 2 mei 1980 dat de wetenschap dat de politie geen gebruik kon maken van vuurwapens, de gevechten waarschijnlijk had verhevigd. Zeshonderd gewonden en miljoenen schade waren in feite de prijs voor het besluit *niet* met scherp te schieten. Bij een ander besluit zou de kans echter groot zijn geweest dat er doden waren gevallen. Op 2 mei berichtte Wiegel de ministerraad dat de politie geen gebruik had gemaakt van vuurwapens, 'ondanks een groot aantal situaties dat daar aanleiding toe gaf'.³⁸

Viel de media iets te verwijten? Oranjegezind Nederland – onder aanvoering van Wiegel – viel na 30 april massaal over de berichtgeving van Radio Stad Amsterdam en de VARA. Wiegel sprak de volgende dag van 'een poging om aan te zetten tot verder oproer'. Hij veroordeelde zelfs de NOS, die beelden van de plechtigheid had afgewisseld met korte blokjes rellen. Oppositieleider Den Uyl protesteerde onmiddellijk dat de vice-premier zich diende te onthouden van 'intimiderende opmerkingen over radio en televisie'. Als de rellen onderzocht werden, kon de rol van Wiegel volgens hem zelfs niet onbesproken blijven.

Van Agt reageerde terughoudend. Optreden tegen Radio Stad of de VARA was alleen mogelijk als de uitzendingen een gevaar voor de staat hadden opgeleverd. Als jurist begreep hij dat die stelling niet houdbaar was. De Ruiter zag ook geen aanleiding maatregelen te nemen. Hij waarschuwde bovendien in de ministerraad dat het benadrukken van de rol van de media de aandacht te veel zou afleiden van de rellen, die op dat moment juist algemeen veroordeeld werden.³⁹

In haar brief aan de Kamer over de gebeurtenissen in Amsterdam zou de regering een groot deel van de verantwoordelijkheid voor de rellen bij de krakers leggen. Zij hadden immers opgeroepen tot nationale kraakdag – ‘Geen woning, geen kroning’ – en hadden kunnen weten dat dit onvermijdelijk tot problemen zou leiden. De Ruiters verklaarde vijftien jaar later dat zijn geloof in de eerlijke bedoelingen van de krakers op 30 april 1980 gaandeweg geheel verdween. ‘De drijfveer was dat de dag verstoord moest worden, niet het bestrijden van leegstand.’ De krakers hadden het voor zichzelf verbruid. Van Agt concludeerde in een nabeschouwing: ‘De kraakbeweging had een sympathieke dimensie. Er wás woningnood en die lui vochten niet uitsluitend en niet in de eerste plaats voor zichzelf. Maar dat kan niet rechtvaardigen dat de dag der dagen – het aantreden van de nieuwe Koningin – zo verpest werd. Dat had nooit mogen gebeuren, dus ik blijf het veroordelen.’⁴⁰

No future, doemdenken, desoriëntatie

‘Wat hebben wij niet goed gedaan?’ Die vraag bleef altijd aan Van Agt knagen. Technisch had de zaak volgens hem zo beveiligd kunnen worden, dat er geen kraker meer op drie kilometer afstand van de Dam kon komen, maar daarmee zou volgens Van Agt ook de democratische rechtsstaat Nederland tijdelijk zijn opgeheven. 30 april 1980 liet een litteken na, ofschoon Van Agt zich hierover nooit schuldig voelde of vond dat hij tekort was geschoten. ‘Ik blijf er wel mee zitten.’⁴¹

De onvrede die op die dag tot een uitbarsting kwam, had ook diverse dieper liggende oorzaken. De vraag was of het kabinet kon worden verweten dat het daarvoor te weinig oog had. Schoot het kabinet-Van Agt tekort of was er eenvoudig geen alternatief? Het land ging gebukt onder een zware internationale economische crisis, grote groepen jongeren leken geen enkel perspectief te hebben en vooruitgangsgeloof had plaatsgemaakt voor doemdenken. Op 2 mei 1980 al wisten Kees van Kooten en Wim de Bie op tv de tijdgeest raak te treffen:

Koot: Simplisten, mag ik nog even een paar dingen kwijt en voor de duidelijkheid. Het is absoluut niet zo dat Bie en mijzelf nu uit angst voor die Derde Wereldoorlog uit Nederland vertrekken.

Bie: Nee, maar dat wij in Nieuw-Zeeland natuurlijk prima zitten tijdens julie Derde Wereldoorlog is natuurlijk mooi meegenomen. Maar wij vertrekken omdat wij er niet meer tegen kunnen.

Koot: Exact.

Bie: Tegen dat wurgende, verstikkende doemdenken. Tegen al die columns en kritieken en waarschuwingen en stukken waarin alsmat weer wordt verteld dat de totale catastrofe voor de deur staat.

Koot: Er is in Nederland een belachelijke onuitstaanbare ondergangssysteming aan het ontstaan. Een half jaar geleden durfde niemand nog de term Derde Wereldoorlog hardop te gebruiken. (...) Maar nu, als je dat doemdenken niet tot basis maakt van je hele doen en laten en van heel je wereldbeschouwing, dan kun je de zaak beter schudden, Bie, want dan tel je niet meer mee. Dan word je niet serieus genomen, want dan heb je oogkleppen op. En ik noem dat wel eens, Bie, dat we geraakt zijn in de spiraal van de aangehaalde broekriem minder. De totale apocalypsitis grijpt om zich heen. (...)

Bie: Wie biedt er nou eindelijk eens een ander perspectief?

Koot: Geen idee.

Bie: De politici? Daar komt geen zinnig woord meer uit. De doktoren? Dat zijn dealers in slaapmiddelen geworden. De geestelijke leiders misschien? Terwijl Amsterdam kraakt in zijn voegen, worstelt de gemiddelde dominee nog met de zestiger jaren ... Begrijpen jullie nu waarom we weggaan? Naar een land waar je de mensen eindelijk weer eens hoort zeggen dat het ze goed gaat.

Koot: Daarom.⁴²

Zelfs de nieuwe koningin had op de eerder aangehaalde passage uit haar inhuldigungsrede – over het gevoel van onzekerheid – een staaltje doemdenken (een woord bedacht door Koot en Bie) laten volgen: ‘Het is alsof de tijd ontbreekt zich ergens thuis te voelen. Daar komt nog bij de dreiging die ons voortbestaan onzeker maakt. Zelfs wie zich daaraan wil onttrekken en voor zichzelf bewust een eiland heeft gemaakt, kan zich niet veilig weten. Niemand is immers veilig bij de wetenschap dat voor het eerst de mens in staat is tot zelfvernietiging op wereldschaal.’⁴³ Dat werd weliswaar gevolgd door peptalk, maar niet door enige relativering. Zij verwoordde overigens wel wat velen toen vonden, in de tijd van de wapenwedloop.

‘Het geweld had ook wortels die waarschijnlijk met de inhuldiging helemaal niets te maken hadden’, luidde al het commentaar van *Trouw* op 1 mei 1980. De volgende dag ging Van Agt in zijn wekelijkse televisiesprek – na enig aandringen van interviewer Willebrord Nieuwenhuis – nader in op de vraag uit welke gevoelens de rellen voortkwamen.

Van Agt: Ik denk dat er in ieder geval wel dit van kan worden gezegd: dat hieruit opnieuw spreekt een desoriëntatie bij een groot aantal vooral jonge mensen, losgeslagen van bepaalde waarden, van overgeleverde normen en daarvoor geen nieuwe waarden en normen in de plaats gekregen hebbend, dus op drift, niet duidelijk meer wetend waartoe te leven en waartoe te werken. Ik denk dat dit een uiting is van een diep stekende geestelijke crisis in onze westerse maatschappij.

Nieuwenhuis: Maar heeft het ook niet te maken met de werkloosheid, met de slechte vooruitzichten, met de slechte economie, met het feit dat jonge mensen weinig beloofd kan worden over de toekomst?

Van Agt: Dat kan er best wat mee te maken hebben. Ook de vage dreiging van zelfvernietiging, die over de wereld hangt en die jonge mensen het geloof in de toekomst doet verliezen, althans dat geloof bij hen ernstig aantast, de koningin heeft daar in haar inhuldigingsrede over gesproken. Ik denk dat dat allemaal factoren zijn, die hun rol vervullen.

Nieuwenhuis: Maar wat is uw antwoord aan de jonge mensen?

Van Agt: Ja, ik ben geen boodschapper van een nieuwe wereld, u vraagt me nogal wat. Ja ... – en dat geldt ook voor de mensen om mij heen – heb ik wel houvast aan waarden en normen, weet ik wel waartoe te leven?

Nieuwenhuis: Kunnen we die slecht overdragen aan een deel van die jonge generatie?

Van Agt: Ja, blijkbaar wel en dat is een verschijnsel dat zich niet tot Nederland beperkt, dat hier misschien wel sterk naar voren komt, maar dat in tal van West-Europese landen en vooral in de grote steden daarvan zichtbaar wordt.⁴⁴

De rellen hielden dus mede verband met een geestelijke crisis en Van Agt vond het eigenlijk niet de taak van de regering daartegen iets te doen. Dat lag niet op haar terrein. Op 19 mei 1980 – tweede pinksterdag – verzochtte de premier in een toespraak in Deurne: ‘Het wachten is nu op een nieuwe Pinksteren, waarin de geest van God zich meedeelt aan de mensen die in verwarring zijn en zonder koers.’⁴⁵ Kortom: actie ethisch reveil, deel twee.

Den Uyl stelde indertijd een andere diagnose die om een heel andere therapie vroeg. In een interview op oudejaarsdag 1979 had hij de geestelijke crisis al omschreven als ‘een sterk neerwaarts drukkende culturele, politieke, geestelijke atmosfeer’. Er was volgens Den Uyl ‘een grote vermoeidheid’ ingetreden die zich kenmerkte door een sterke individualisering en minder betrokkenheid bij de politiek. Hij legde de schuld bij ‘het intellectuelendom’ dat zich op het platteland zou hebben

teruggetrokken en verweet deze intellectuelen 'een vlucht uit de verantwoordelijkheid voor de samenleving'. Van Agts tegenpool riep op tot meer politieke betrokkenheid, intellectuele activiteit en een grotere bemoeienis met de samenleving – ervan uitgaande dat die maakbaar was.

Overigens liet Den Uyl er via radio en tv geen enkele twijfel over bestaan dat hij de rellen afkeurde. De pvda-fractie in de Eerste Kamer legde op 7 mei 1980, bij de behandeling van de begroting voor Binnenlandse Zaken, wél een deel van de schuld bij Wiegel en bij het hele kabinet. Bij de eerste omdat hij de plechtigheid gepolitiseerd zou hebben, bij het laatste omdat het er niet in geslaagd was de problematiek van kraken en leegstand afdoende te regelen. Bas de Gaay Fortman (PvdR) zocht de oorzaak van de rellen in het feit 'dat de maatschappij kennelijk te veel onduidelijkheid heeft laten bestaan over waar de grenzen liggen'.⁴⁶

'Maar wat is uw antwoord aan de jonge mensen?' Die vraag van Nieuwenhuis was cruciaal. Had het kabinet zich dat in de aanloop naar 30 april voldoende gerealiseerd? Amsterdam verloederde. De wachttijd voor een woning was minimaal twee jaar, er was geen werk en geen perspectief – *no future*, kortom. De jeugd in de stad voelde zich geïsoleerd en machteloos. Dat lege gevoel leek even opgevuld door de kraakbeweging. Na de herbezetting in de Vondelstraat gaven honderden blijk van hun solidariteit. Op straat verrezen vuren waaromheen de krakers zich 's nachts warm hielden. Omwonenden brachten dekens en sinaasappels. Studentenverenigingen in Utrecht en Amsterdam, de nvv-jongeren en de juridische faculteit van de Universiteit van Amsterdam verklaarden zich solidair.⁴⁷

Pantserwagens hadden aan alle romantiek een eind gemaakt. Daarmee was duidelijk aangegeven waar de grens lag. Er werden geen alternatieven meer aangereikt en er werd geen valse hoop gewekt. Daarop volgden 'Geen woning geen kroning' en de mars vanaf De Dokwerker. 'Geen woning geen kroning' zou de krakers diverse panden opleveren in 25 steden. De mars vanaf De Dokwerker liep totaal uit de hand. Die mars was overigens geïnspireerd op een actie van FNV-vice-voorzitter Herman Bode. Op 4 maart 1980 sprak hij op een manifestatie tegen het loonbeleid van het kabinet, die uit angst voor krakersrellen was verplaatst naar de RAI: 'Mensen, willen we naar de Dam? Dan gáán we naar de Dam.' Waarna tienduizenden alsnog naar de Dam waren getrokken.⁴⁸

De Nijmeegse criminologe C.I. Dessaur – Van Agt was indertijd nog betrokken bij haar benoeming – zei over de jeugdige actievoerders van 30 april: 'Waarschijnlijk hebben zij een onbewust gevoel dat de wereld

aan vernieuwing toe is.' Die constatering ging niet voor alle stenengooiers op. Het sloeg hooguit op een kleine, actieve voorhoede. Het grootste deel van de Nederlandse jeugd woonde anno 1980 nog gewoon thuis, luisterde naar disco en zwijmelde bij John Travolta. Met kraken, *new wave* en buitenparlementaire acties hadden zij niets.

Had het kabinet de jongeren die dag op z'n minst niet enige afleiding moeten geven? Volgens de Rotterdamse criminoloog Peter Hoefnagels was er een goed alternatief geweest: een groot popconcert in het Olympisch stadion met Herman Brood, Normaal, Pink Floyd en – heel toepasselijk – Queen en The Police. Volgens Polak was dit vooraf ook door de pers gesuggereerd, maar zou het door de krakers als een 'te doorzichtige afleidingsmanoeuvre' zijn opgevat. Van Agt had er niet eens bij stilgestaan. 'Men ging er toen nog van uit dat elke Nederlander vol liefde zou zijn voor Oranje en vanzelf zou gaan feestvieren.'⁴⁹ Dat bleek dus niet het geval. Met Queen en The Police – ook *live* op de radio – en een kermis in de buurt van de Dam was het aantal relschoppers, meelopers en voetbalsupporters om twee uur bij De Dokwerker waarschijnlijk kleiner geweest.

De positie van Beatrix was niet in het geding. Zij was alleen op de verkeerde tijd op de verkeerde plek. 'Mijnheer Polak', vroeg ze 's avonds na het vuurwerk op het IJ, 'denkt u dat ik morgen op bezoek zou kunnen gaan bij de politiemensen die in het ziekenhuis liggen?' Wiegel had hetzelfde plan opgevat, maar liet het over aan Beatrix. En zo begon de eerste werkdag van de nieuwe koningin met een bezoek aan gewonde ME'ers.⁵⁰

'Het meisje van Huis ten Bosch'

Beatrix, of 'het meisje van Huis ten Bosch' zoals Van Agt haar binnenskamers ook wel noemde,⁵¹ was 42 toen ze haar moeder opvolgde. De nieuwe koningin was volgens Van Agt 'pittig, helder en hoog intellectueel'. Ze bereidde zich goed voor op de gesprekken met de premier en werkte systematisch. Beatrix wilde op de hoogte zijn van al wat voor de uitoefening van haar functie relevant was. 'Ze liet geen denkbaar te stellen vraag ongesteld.'

Van Agt had dat al ondervonden toen hij nog minister van Justitie was. In maart 1976 waren zijn vrouw en hij bij haar en Claus te gast. 'Over de beveiliging [van Drakesteyn] zal ik mij nader oriënteren', schreef hij later in een bedankbriefje. Hij zou haar ook de overwegingen sturen